

En biografi om en bok

CODEX UPSALIENSIS B 68

FRÅN 1430

Jonas Nordin & Janken Myrdal (red.)

Konferenser 103

KUNGL. VITTERHETS HISTORIE OCH
ANTIKVITETS AKADEMIEN

En biografi om en bok: Codex Upsaliensis B 68 från 1430. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien (KVHAA). *Konferenser* 103. Stockholm 2020. 243 s.

ABSTRACT

(A biography of a book: Codex Upsaliensis B 68 from 1430.) A large proportion of European medieval art consists of illuminated manuscripts. In Sweden, the bulk of preserved images are mural paintings in churches, but the realm is not void of illustrated manuscripts. While Continental illuminated manuscripts are mainly religious, the Swedish are generally law codes.

In the present volume, one such law code, Uppsala University Library B 68, written in 1430, is examined from a wide variety of aspects. The text with its marginalia is presented. An analysis of the parchment reveals that the skin used is exclusively from calf. Through paleographic analysis, in combination with examination of the images, the commissioner of the book and the scribe are identified. Elin Bengtsdotter, who commissioned the book, belonged to the highest nobility, and Hans Kyle, who copied the text, was a clerk who had worked for King Eric of Pomerania (r. 1412–1439). The artist who made the images remains unknown, however.

The seventeen full-page illustrations are given due treatment. The enigmatic second image, showing Christ on the Cross, has been erased at some period. The post-medieval history of the manuscript is unravelled, but the person who effaced the image cannot be identified with any certainty. Other images describe life in Sweden before the great rebellion that eventually dethroned King Eric, and the images give hints about the ideological climate in Sweden at the time. One chapter is devoted to scornful and eccentric marginalia in this and other medieval manuscripts.

KEYWORDS

illuminated manuscripts, law codes, parchment, marginalia, prosopography, images of Christ, medieval art history, Olof Rudbeck, Gothicism

© 2020 Författarna och KVHAA, Stockholm, Sverige

ISBN 978-91-88763-18-1

ISSN 0348-1433

Utgivare: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien
(KVHAA, The Royal Swedish Academy of Letters, History and Antiquities)
Box 5622, SE-114 86 Stockholm, Sweden
<http://www.vitterhetsakademien.se>

Distribution: eddy.se ab, Box 1310, SE-621 24 Visby, Sweden
<http://vitterhetsakad.bokorder.se>

Omslagsbild: B 68 (1430) utställd i visningssalen på Uppsala universitetsbibliotek, uppslag
Konungsbalken, folio 19v–20r. Foto: Per Cullhed

Samtliga färgillustrationer är ur Uppsala universitetsbibliotek, B 68, där annat inte anges.
Handskriften är digitaliserad och kan hämtas via
<<http://urn:nbn:se:alvin:portal:record-73176>>

Omslag och grafisk form: Bitte Granlund/Happy Book
Tryck: DanagårdLiTHO, Ödeshög, Sverige 2020

JANKEN MYRDAL

Kulturhistoria och politik – två bilder i handskriften B 68

SVENSKA ILLUSTRERADE HANDSKRIFTER

Bilderna i UUB B 68 är viktiga kulturhistoriska dokument. I annat sammanhang kommer jag att behandla dem tillsammans med andra bilder i svenska medeltida handskrifter.¹ Av de bevarade handskrifter som framställts i Sverige har cirka åttio föreställande bilder; ett tiotal av dessa har flera figurer och tre av dem är rikligt illustrerade: B 68 och B 10 på Uppsala universitetsbibliotek samt B 172 på Kungliga biblioteket. I en kommande bok jag arbetar med ingår en katalog över samtliga svenska handskrifter med föreställande bilder och jag hänvisar till den för en mer detaljerad presentation av materialet. I den publikationen kommer jag också att göra en utförlig jämförelse med både europeiska och nordiska illustrerade handskrifter. I den här artikeln skall vissa teman tas upp och därefter koncentrerar jag mig på två bilder som har ett politiskt och samhällskritiskt innehåll: bilden av kungen och bilden av lagmannen.

Den handskrift som B 68 i första hand kan jämföras med är B 172 på Kungliga biblioteket som skapades några år senare, omkring 1436–1437. (Ibland kallas den *Codex Aboensis*, vilket är missledande eftersom handskriften tillkom i norra Uppland.) Konstnären till denna handskrift har säkerligen varit medveten om och förhållit sig till B 68. Emellertid är bildernas format åtskilda, vilket också styr den berättelse de

1 Jag har tidigare tagit upp bilderna i handskriften B 172 i Janken Myrdal, "Det medeltida Sveriges rikaste bildhandskrift", i: Olle Ferm & Staffan Nyström (red.), *Bengt Jönsson (Oxenstierna) och hans värld: En samling studier* (Stockholm 2004) s. 367 f., 447 f. Rörande arbetet med en översikt av svenska handskrifter med bilder, se inledningen till denna volym. Pia Melin, "Folket i bild – om kläder och attribut", i: Janken Myrdal, Pia Melin & Olle Ferm, *Den predikande räven* (Lund 2006) s. 195–197, beskriver kläderna i ett par av bilderna, bland annat i kungabilden. Vad gäller B 10 från senare delen av 1300-talet skiljer sig dess bildvärld och jag lämnar den därför här åt sidan. Jag har dock behandlat den i Janken Myrdal, "Bilder i marginalen på en laghandskrift – en häradshövdings liv och tankar omkring 1380", *Saga och Sed*, 2016.

kan förmedla. I SKB B 172 upptar de en liten del av sidan, de återger i princip bara en figur, men de är många till antalet. I B 68 skildras en hel scen med flera agerande på en helsida, men bilderna är relativt få. Genomgående finns ett samband mellan bilden och lagens text både i dessa och i många andra illustrerade svenska laghandskrifter.

Gemensamt för dem båda är att de skildrar arbetslivet, vilket knappast alls förekommer i andra svenska medeltida handskrifter. De skildrar dock helt olika delar av arbetet. I B 172 finns en bred framställning av en rad olika arbeten, främst i Byggingabalken – det är ett återgivande i bild av arbetet i en by som är unikt för Norden och söker sin motsvarighet i berömda handskrifter som de tyska av Sachsenspiegel eller Luttrell Psalter i England.

Arbete och våld i B 68

I B 68 skildras två arbetsolyckor i balkarna om död eller skada av våda – den ena vid trädfallning och den andra vid arbete med att bila en stock – medan Byggingabalken och Jordabalken skildras med en stående bonde respektive ett odlat landskap. Dessa är inte markerade som fattiga.

Däremot har personerna på två av dessa bilder nedhasade hosor. Man skulle kunna tro att detta är ett uttryck för förakt, men bilderna i övrigt markerar inte förakt. Bonden som står vid sin åker gör skyddstecknet och markerar sin vilja till ansvar över markerna, mannen som bilar en stock är en ung man, troligen oerfaren, som ber om ursäkt för att han har skadat den andre. De nedhasade hosorna framhäver hårt arbete. Troligen handlar det i stället om män i hosor som arbetar hårt. Man kan jämföra med bilder av arbetare från 1800-talet som visar dem i trasiga kläder, utan att detta markerar förakt.

De fattiga markeras alltså med trasiga kläder, närmare bestämt med fransiga långbyxor. De avbildas i två våldsscener. Den ena handlar om hemgång, en rövares angrepp på en gård där han tagit sig innanför hägnaden och slagit två personer med sin yxa. Den andra handlar om ett slagsmål, där flera steg i förloppet sammanfattats i en bild: en rik man ger en fattig en örfil; den fattige hugger honom i buken och säger ”här får du”; den rike håller bara handen på sitt svärdsfäste utan att dra svärdet och säger ”det här kommer att gälla ditt liv”, det vill säga du kan inte betala böterna och kommer att bli avrättad.

En tredje bild av våld handlar också om ett ojämnt förhållande, denna gång mellan en rik yngling och en äldre man (vilket markeras med skallighet) som inte är fattig men inte heller tillhör de rikaste. Det är ett rått övergrepp med misshandel och slutligen mord. Det är intressant att våldet i B 68:s bilder inte framställer kamp mellan jämbördiga, som i andra svenska handskrifter. I stället är våldet ett uttryck

för ojämlikhet och övergrepp. (Dessutom finns en bild av barnamord, mer om den strax.)

Denna handskrift har också i Tjubalken en bild av en hängd, något som förekommer i flera av laghandskrifterna. Den hängde är emellertid inte en fattig, men han har heller inte kläder som en rik. Texten intill hänvisar till en ordspråksformulering om att den som inte får aga som barn blir straffad som vuxen.

Kvinnans ställning

Ett mycket intressant drag, som jag diskuterat mer utförligt på annat ställe, är att dessa bilder visar upp kvinnans underordnade position och dessutom uttrycker en kritik mot denna.² Det handlar om tre bilder, men innan de behandlas tillåter jag mig en liten utveckling rörande diskussionen om kvinnans ställning. Det finns en missuppfattning om att kvinnor inte har ifrågasatt sin underordning i äldre tid. Denna grundas delvis i att källorna i huvudsak tiger om detta, men det finns många vanligt förekommande företeelser som källorna tiger om och då måste man ta särskild hänsyn till de belägg som bryter igenom den skriftliga tystnadskulturen.

I alla tider har det funnits spänningar framkallade av en ojämn maktfördelning, och kvinnors underordning är inget undantag. Om vi håller oss till den aktuella perioden fanns det för det första skillnader mellan olika landsdelar samt mellan stad och land att hänvisa till rörande kvinnans rättigheter. Dessutom utmärkte sig det sena 1300-talet och tidiga 1400-talet genom att synnerligen mäktiga kvinnor framträdde i Norden, främst heliga Birgitta och drottning Margareta. Från denna tid har vi också ett av de mest furiösa angreppen på kvinnoförakt som någonsin skrivits: *Kvinnostaden* av Christine de Pizan.³ Den författades åren 1404–1405 i Frankrike och den fick spridning. Christine ger otaliga exempel på framstående kvinnor genom historien, och på varenda punkt gendrivs uppfattningen att kvinnor skulle vara underlägsna män. Sverige var inte isolerat från den europeiska diskussionen. Visserligen kan vi inte veta om B 68:s beställare, och i synnerhet Elin Bengtsdotter, haft ens den vagaste aning om denna stridsskrift, men Christine de Pizan agerade inte i ett vakuum. Vi måste därför ta till oss bildernas budskap i B 68 och se att här finns ett ifrågasättande.

I en bild ser vi ett syskonpar, uppenbarligen från överklassen, som tvistar om arv, vilket har sin bakgrund i den orättvisa bestämmelsen om att dottern ärver hälften mot brodern. Detta symboliseras av en kanna av metall, troligen koppar eller möjligen tenn, och en smörkärna av trä. Brodern vill ha kannan och när systemen protesterar säger

2 Janken Myrdal, "Kvinnosaksfrågan omkring år 1430", *Historisk tidskrift*, 138 (2018).

3 Christine de Pizan, *Kvinnostaden* (Stockholm 2012).

han ”du kan få kärnan”, ett föremål som dessutom var kvinnligt kodat. I en annan bild ser vi en överklasskvinna som handlar av en köpman. Bilden hör till den enda paragrafen om kvinnor i Köpmålabalken, om att en kvinna inte får handla över en viss och låg summa utan sin mans godkännande. I bilden vill kvinnan köpa smycken men handlararen pekar på bentärningar, det enda hon får lov att köpa. Också här är det en orättvisa som tas upp och det finns ett ifrågasättande av lagen i bilden.

En tredje bild ansluter till temat. Det handlar om en ung ogift kvinna. Hon har utslaget hår. Hennes klänning är lång, men har inte vida armar – troligen avses att visa henne som varken fattig eller rik. Hon mördar brutalt sitt nyfödda barn med en kniv. Det som är märkligt är att kvinnan i ett språkband får förklara sig. Bilden visar all avsky inför dådet, men kvinnan får säga att om hon låter barnet leva förlorar hon sin heder. I detta antyds indirekt att hon ensam får bära ansvaret för det som också den man som gjort henne gravid har skulden till.

Ytterligare en bild behandlar förhållandet mellan en kvinna och en man. Det är en bild av ett bröllop eller eventuellt en trolovning. De två som skall bli hustru och man står mot varandra och hon markerar sin dominans både med en gest och genom det sätt på vilket kontrahenterna är placerade mot varandra (se mitt kapitel om beställare och skrivare på sidan 59–60 i denna volym). Detta kan förklaras med att bilden visar ett bestämt par, nämligen fadern och modern till handskriftens blivande ägare. Handskriften var troligen beställd av Elin Bengtsdotter och här avbildas hon. Därmed markeras också sonens relation till en lång rad av tidigare lagmän i hennes släkt.

Emellertid finns ytterligare en botten i denna bild då den framställer kvinnodominans, vilket är ovanligt, och detta kopplat till de övriga bilderna som bestrider mannens överordning gentemot kvinnan. En diskussion som vi annars inte skulle ha vetat något om har här fått en bildsvit. Sannolikt är orsaken att en självmedveten änka har beställt handskriften och haft inflytande över bilderna.

Religiösa motiv

Slutligen har de två religiösa bilderna, som behandlas på annat ställe i denna bok, en mycket framträdande plats. Hela lagboken börjar med ett uppslag som visar den dömande Kristus och den korsfäste Kristus. Den rättvisa och den orättvisa domen står emot varandra och enligt min läsning ger bildtexterna underlag för en sådan tolkning. I den bevarade bilden säger Kristus till de fördömda att gå, och i den raderade bilden står att vandraren skall begrunda den bild han ser av den korsfäste. Handskriften ger också i övrigt ett starkt uttryck för religiositet. Den ene skrivaren åkallar Maria, och mot slutet av boken kommer en vers om att ge allmosor, skriven av den som gjort rubrikbokstäver. Vi vet att Elin gav till ett altare i Uppsala vars syfte

bland annat var att utdela allmosor (se kapitlet om beställare och skrivare).

En tredje bild om religion visar en kyrkobyggnad och säger inte så mycket om ideologi. Det är en förhållandevis realistisk bild av en tegelkyrka i Uppsverige.

Denna översikt av de andra bilderna ger en bakgrund till de två bilder som skall behandlas mer utförligt här. Vi har en illustrerad handskrift med flera iögonfallande drag. Den talar om motsättningar mellan fattiga och rika, om kvinnans orättvisa underordning. Den visar intresse för bonden och arbetet. Här finns också en stark religiositet, men bilden av den hängde visar ingen misskund mot den som bryter mot lagen.

KUNGABILDEN

En framställning som också är en bild av en regerande kung

Den första av de politiska bilderna visar en kung, i inledningen av Konungsbalken. Denna bild har tidigare behandlats tämligen utförligt av Per Gustaf Hamberg, både i en artikel från 1962 och i ett opublicerat manuskript från 1956. Enligt honom är det en ironisk bild. Han stödjer sig i första hand på att kungen inte sitter på en tron utan på en trebent pall. Hamberg skriver också att bilden visar en ung man, vilket han inte ger något belägg för (kanske är det skägglösheten). I manuskriptet från 1956 skriver han att kedjan snarare fångslar kungen än är en konstfullt utformad riddarkedja, vilket är en tolkning som inte leds i bevis. I artikeln menar han att bilden avser en kung i allmänhet, medan han i manuskriptet anser att det kan vara en blandning av den regerande kungen och en mer allmän kungabild. Hela framställningen ger enligt honom ett respektlöst intryck, och ideologin är i enlighet med lagen och med tidsandan – en kringskuren kungamakt.⁴

Hans Kyle, skrivaren, stod nära kungen (se kapitlet om beställare och skrivare). Jag skall pröva möjligheten att det är den regerande kungen som avses, Erik av Pommern. Detta utesluter inte att man, som Hamberg, kan tänka sig en dubbel exponering, det vill säga bilden är både en allmän hänsyftning på kungen och en personifiering. Att det inte rör sig om ett porträtt i modern bemärkelse, med dess krav på detaljerad likhet, är klart men vissa attribut kan vara viktiga för identifieringen.

Ett märkligt och samtida belägg på att man kunde avbilda en regent i allmänhet och samtidigt syfta på den som regerade för stunden finns i en laghandskrift som tillhört

4 Per Gustaf Hamberg, "Skandinaviska lagillustrationer från medeltiden: En översikt med särskild hänsyn till Codex Upsaliensis B 68", Uppsala universitetsbibliotek (manuskript, 1956) pag. 20 f.; dens., "Kungabilder i svenska laghandskrifter", i: *Proxima Thule: Sverige och Europa under forntid och medeltid* (Stockholm 1962) s. 236 f.

Trosa och som tillkom omkring 1400.⁵ I Konungsbalken finns en bild av en regent, naturligt nog, men det är en drottning som avbildas. Det är en stiliserad bild men ändå strävade illustratören efter att relatera till den person som faktiskt regerade, vilket vid denna tid var drottning Margareta.

Kungen som avbildas i B 68 har blont vågigt hår och är skägglös. Erik av Pommern framställs i den enda samtida bilden från 1424 på detta sätt, och han beskrivs i en text från samma år som blond.⁶ De flesta av männen i B 68 saknar dock skägg. Förutom Jesus är det bara bonden i Byggningsbalken som har skägg. De flesta har också blont hår i vågor. Kungens hårmode är därför inget starkt indicium på att det är kung Erik som avbildas. Antagandet bygger i stället delvis på att det för konstnären har varit naturligt att tänka på den regerande kungen när Konungsbalken skall illustreras. Antagandet stärks också av detaljer i bilden.

Erik av Pommern

Det är här lämpligt att något beröra kungens agerande åren innan handskriften tillkom. Erik hade adopterats av drottning Margareta (vars enda barn, sonen Olof, hade dött). Erik kom från Pommern, ett furstendöme i norra Tyskland. Utrikespolitiskt agerade han för att kontrollera Slesvig i södra Jylland samt för att motverka Hansans inflytande i Norden. Inrikespolitiskt hävdade han kungens direkta och personliga makt.⁷ Erik Lönnroth har beskrivit tiden som en strid mellan en ”regimen regale”, direkt kungamakt, och ”regimen politicum”, en kungamakt som stod under politisk och legal kontroll. Den förstnämnda linjen hävdade ett kungadöme direkt utsett av Gud. Drottning Margareta och än mer kung Erik följer i sitt agerande denna princip.⁸

Under 1420-talet nådde kung Erik vissa framgångar i sina strävanden. Åren 1424–1425 gjorde han en lång resa ned i Europa för att knyta kontakter med bundsförvanter och bland annat dömde Sigismund, kejsare i Tyska riket, till Eriks favör i tvisten om Slesvig. Från detta tillfälle finns en bild av Erik – den enda samtida förutom den tro-

5 Christine Jakobi-Mirwald, *Medeltida bokmåleri: Illustrerat konsthistoriskt lexikon* (Lund 2012) bild 15.

6 Troels Dahlerup, *De fire staender 1400–1500*, Gyldendals og Politikens Danmarkshistorie, 6 (Köpenhamn 1989) s. 58 f.; Lars-Olof Larsson, *Kalmarunionens tid: Från drottning Margareta till Kristian II* (Stockholm 1997) s. 148 f.

7 Erik har inte begåvats med någon egen monografi i Norden, trots hans långvariga regeringsinnehav. En av de bästa skildringarna jag läst är Dahlerup (1989) s. 36–63, användbar är även Larsson (1997) s. 148–157, 166–176.

8 Erik Lönnroth, *Sverige och Kalmarunionen 1397–1457* (Göteborg 1934) s. 15–29 och passim, samt med hänsyn till senare litteratur Mikael Linton, ”Regimen regale et regimen politicum”, i: *Kulturbistoriskt lexikon för nordisk medeltid*, 13 (Malmö 1968).

Fig. 1. Teckning av okänd konstnär från 1424. Den visar tre regenter som samlats i Budapest, som då kallades Ofen. I mitten står kejsaren Sigismund, som också var kung över Böhmen och Ungern. Till höger står Erik av Pommern. Till vänster står Johannes VIII Palaiologos, som tillsammans med sin far regerade över det vid denna tid mycket sammanpressade bysantinska riket. Erik var sväger med kejsaren, och han vönte stora framgångar i en rättstvist med de holsteinska furstarna, vilka de senare dock struntade i. Efter denna framgång gav sig Erik av till det beliga landet i sin pilgrimsresa. © Paris, Musée du Louvre, Collection Rothschild image 09-513084. Photo © RMN – Grand Palais (Musée du Louvre) Thierry Le Mage.

liga i B 68. På denna bild syns kungen i rustning (fig. 1). Personerna på bilden har var sin *globus cruciger*, en korsförsedd glob (det som på svenska kallas riksäpple), vilket markerar deras kungliga eller kejsarliga status. I övrigt är de klädda som mäktiga män, med mantlar, rustningar och de lutar sig mot stavar eller hillebarder. Ingen av dem bär krona. Erik är skägglös, de två andra bär ganska stora helskägg.

Kläder och stol

För att återvända till kungabilden i B 68 har Pia Melin beskrivit kungens klädedräkt så som han avbildas som förnäm. Han har en kort jacka med halsstycke i särskild färg.

Hon noterar att han har skor med nedskurna sidor, vilket kan jämföras med arkeologiska belägg eftersom läder bevarats i stora mängder från medeltida städer – och de skor han har är mycket ovanliga i fynden.⁹

Kungen sitter på en trebent stol med smyckat runt ryggstöd. Det är knappast en kubbstol, en stol gjord av en stock. I stället förefaller karmen väl utformad och smyckad med runda ringar, troligen markerande tyg eller läder. Den har tre ben som är inbyggda i karmen, möjligen har konstnären avsett att de är avtagbara och då handlar det om en transportabel stol.

Hamberg talar om en vacklande stol, men det är nog en övertolkning. Stolen står på ett golv med valvbågar över, vilket markerar en inomhusscen och då en närmast palatsliknande byggnad. På grund av att kungen är avbildad i halvprofil ser man stolen från sidan, och därmed går det inte att avgöra om han har benen i kors, vilket är av betydelse.

En genomgång av en serie illustrationer från handskrifter av den justinianska rätten visar att dömande kungar oftast sitter på stolar utan ryggstöd och karmar, närmast små bänkar. Någon gång kan dessa vara upphöjda. Några visar troner med ryggstöd. Det finns också flera stolar med runda ryggstöd som liknar den i B 68, men utan ben. Enstaka framställningar visar stolar med en tresidig utformning, en form som vi ofta finner i senmedeltida bilder. De avbildade sittmöblerna i dessa handskrifter har ett ganska enahanda utseende och präglas sällan av någon realism. Här utmärker sig B 68 genom sin större detaljrikedom. Nästan alltid porträtteras härskarna framifrån, men några av dem återges i profil.¹⁰ Knäna syns alltid, och ofta sitter dessa kungar i laghandskrifterna i dömande ställning med benen i kors. I andra figurativa framställningar, exempelvis riksigill, finns inte detta motiv av naturliga skäl. Jag återkommer till de korsade benen nedan under avsnittet om lagmannen, som har korsade ben.

De flesta stolar vi känner från nordisk medeltid är firsidiga, men då är de fasta. Att en trebent stol skulle vara ett uttryck för ringaktning är en missuppfattning. Stolar markerade i sig social särskildhet, åtminstone fram till senmedeltid då de blev vanligare. Transportabla stolar som denna, liksom fällstolar, var ett höghetstecken.¹¹ Vad

9 Melin (2006) s. 197.

10 Friedrich Ebel, Gernot Kocher & Andreas Fijal, *Römisches Rechtsleben im Mittelalter: Miniaturen aus den Handschriften des Corpus iuris civilis* (Heidelberg 1988) har ett antal bilder av sittande kungar: schematiska bänkar passim (cirka 40 belägg, ett tiotal upphöjda): rund stol s. 21, 41 45, 53, 57, 61, tresidig s. 131, 137; stolen från sidan s. 97, 127, 133, 187, dessutom finns ett halvdussin troner med baldakin.

11 För Europa generellt och om den trebenta stolen som ett höghetstecken, se Bernward Deneke, "Möbel. Western", i: *Lexikon des Mittelalters*, 6 (München 2003). Om medeltida stolar i Norden där den trebenta också förekom, se Fritze Lindahl, "Stol", i: *Kulturbistoriskt lexikon för nordisk medeltid*, 12 (Malmö 1972).

konstnären velat visa är sannolikt att kungen haft med sig sin egen transportabla stol. Eftersom konstnären till B 68 är medveten om att ben i kors markerar en dömande position är det möjligt att knäna har dolts med avsikten att det inte skall framgå om kungen här endast utövar sin makt i allmänhet eller är en dömande kung.

Maktens symbolik

Vad vi ser är flera symboliska element. Konstnären har sannolikt sett kungen (Sverige var ett litet land), som kan ha burit några av maktens insignier – men det viktiga är att dessa element här framhäver kungen som sådan. Kungen har krona och en spira vars topp har utformats som en lilja. I flera bilder av dömande kungar, exempelvis i Sachsenspiegel från början av 1300-talet, har härskare just sådana spiror som attribut. I den enda kända bilden av Erik av Pommern (fig. 1) har han i stället ett riksäpple i handen och är klädd i rustning.

I bilden i B 68 har kungen en halskedja. Jag har inte sett någon sådan i andra kungabilder. Att den skulle vara en fångkedja, som Hamberg skriver i det opublicerade manuskriptet, är osannolikt.¹² Kedjan är gulfärgad och avser säkerligen en guldkedja. Om det är kung Erik som avbildas finns en naturlig förklaring till kedjan.

Det fanns ett annat syfte än förhandlingar med resan i Europa: det var en pilgrimsresa till Jerusalem. Där blev kungen dubbad till riddare i Heliga gravens orden. Detta var viktigt för kungen, som var intresserad av sådana höghetssymboler.¹³ En pilgrimsresa till Jerusalem för en sittande monark var ingen självklarhet, och för samtiden måste detta ha framstått som en av de märkligare saker som Erik gjort. Den Heliga gravens orden hade en karakteristisk symbol, med fyra kors inskrivna i ett större,¹⁴ men det är inte troligt att konstnären kände till detta eller har sett kedjan. Kedjan var ett symboliskt attribut som visade på en riddarorden. Den är ett starkt argument för att bilden avsåg att avbilda kung Erik.

Bland dem som före Erik gjort pilgrimsresor från Norden till Jerusalem och blivit medlemmar av denna orden märks kung Valdemar av Danmark, som reste dit 1346. Eriks resa var alltså en del i ett legitimerande av honom som den rätte efterföljaren på tronen. Tilläggas skall att endast ett fåtal av alla pilgrimer befanns värdiga att upptas i denna orden.

12 Hamberg (1956) s. 21.

13 Dahlerup (1989) s. 61; Larsson (1997) s. 168–170.

14 Wikipedia, "Order of the Holy Sepulchre", <https://en.wikipedia.org/wiki/Order_of_the_Holy_Sepulchre> (augusti 2018).

Stjärna och gest

Bakom kungen finns en åttauddig stjärna där strålar är markerade ut från spetsarna. Detta är en symbol för Kristus, enligt Uppenbarelseboken 22:16 (i 1917 års översättning): ”Jag är den klara morgonstjärnan.” Det är också en symbol för återfödelsen och för Kristus’ fullkomlighet.¹⁵ Här lyser Guds nåd direkt över kungen, vilket understryker att detta är en hyllningsbild.

Kungen gör en gest med högerhanden där han sticker ut lillfingret. Denna gest finns också i bilden av fästeparet, där kvinnan gör en motsvarande gest med sin högerhand, den hand som hon tar sin blivande makes högerhand med. Det är en ovanlig gest och jag finner bara moderna belägg på att den markerar en viss förfining.¹⁶ Jag har letat efter gesten i medeltida bilder, både i Norden och i övriga Europa, men bara funnit få belägg. Den enda mer direkta motsvarigheten finns i Hardenberg-handskriften av den norska landslagen, som dateras till andra fjärdedelen av 1300-talet. Två män från samhällets topp diskuterar ett arv. Den ene, som håller en skål med guld i ett jordabyte, har en hand med ett spretande och krökt lillfinger.¹⁷ Bilden av fästeparet i B 68 har en positiv laddning och det är sannolikt att det spretande lillfingret i denna handskrift avser just en viss förfining – kanske också att personen i fråga tillhör en högre samhällsklass. Gesten kan ha funnits som ett slags naturgiven del i förnäm handföring, men kanske just i nordiska hovkretsar på 1300-talet och 1400-talet har den kommit att uppfattas som särskiljande.

Allt som hittills sagts tyder således på att bilden av kungen är positivt laddad: kläderna, stolen, insignierna och inte minst ordenskedjan, stjärnan som lyser på honom samt gesten som tyder på förfining.

15 Frithiof Dahlby, *De heliga tecknens hemlighet: Om symboler och attribut*, femte uppl. (Stockholm 1967) s. 32, 205.

16 En totalgenomgång av den stora katalogen över gester ger ett belägg från 1920-talet: Betty J. Bäuml & Franz H. Bäuml, *Dictionary of worldwide gestures*, andra uppl. (London 1997) s. 155. Denna katalog har trots sin omfattning stora luckor. Man måste skilja detta från gesten där lillfingret hålls rätt upp. Detta kan betyda litenhet, exempelvis i den gestik som användes i kloster med tystnadsplikt. Gesten kan också ha en nedsättande betydelse. På nätet i dag finns en ganska vildvuxen diskussion om spretande lillfinger som förnämt, särskilt i samband med att man dricker ur en kopp.

17 Folio 32r, publicerad i Magnus Rindal & Knut Berg, *King Magnus Håkonsson's laws of Norway and other legal texts: Gl. kgl. saml. 1154 fol. in the Royal Library, Copenhagen* (Oslo 1983).

Språkband med eventuell kritik

Emellertid tycks språkbandet kunna peka i en annan riktning. Texten är ”data est ei potestas”, vilket kan översättas med: åt honom är makt given. I förstone kan sentensen tyckas gå tillbaka på det eftersträfvade kungliga direktstyre som präglade Erik av Pommern och hans fostermor. Erik tillsatte fogdar utan hänsyn till den lokala adeln och han ville även ha kontroll över kyrkans utnämningar.

Som påpekas av Jonas Nordin på sidan 178 i denna volym finns citatet i Bibeln, Uppenbarelseboken 13:5 och 7 (se även Anna Nilséns artikel). Det avser då makten hos ett av vilddjuren som endast skall härska en kort tid före Domedagen. Emellertid finns en liknande formulering i Daniels bok 7:6, och det är därifrån som Uppenbarelseboken hämtat anföringen. Citatet är direkt och det finns inte på andra ställen. Det är osannolikt att den bibelkunnige skrivaren inte känt till att detta är ett citat från antingen Daniels bok eller Uppenbarelseboken. Vi måste alltså utgå från att texten syftar på åtminstone ett av dessa bibelställen.

Uppenbarelsebokens text är helt negativ, men med Daniels bok förhåller det sig annorlunda. Daniel, som befann sig i fångenskap i Babylon, hade nått en hög position bland annat genom att tolka härskaren Nebukadnessars dröm om fyra rikena som skulle följa på varandra. Redan här påpekar Daniel att det är Gud som givit härskaren makten (Daniel 2:37). Efter att ha råkat illa ut (lejongropen) blev Daniel sedan åter upphöjd, och det var då han fick sin dröm om fyra odjur. Det första djuret liknade ett lejon och blev mänskligt, det andra djuret var som en björn och slukade många. Därefter kom ett tredje djur likt en panter eller leopard med vingar och citatet ovan handlar om detta djur: åt det blev makt givet. Därefter kom ett fjärde djur med tio huvuden. Så förlorar dessa djur sitt valde och från himlen kom en man åt vilken gavs makt, ära och så vidare (*dedit ei potestatem, et honorem, ...*) för evigt.

I de medeltida tolkningarna såg man ofta detta som en beskrivning av rikena som varit snarare än sådana som skulle komma och då identifierades det tredje odjuret med Alexander den stores rike. (Det fjärde riket var då Rom och sedan följde Jesus.) Tolkningen framfördes redan av Hieronymus som översatte Bibeln till latin (Vulgata) på 300-talet. Han påpekade också att ”leopardens” makt gavs av Gud. Denna tolkning kom en tid i skymundan men blev populär igen under senmedeltiden.¹⁸ Att skrivaren känt till detta är nästan helt säkert.

Legenderna om Alexander den store var mycket spridda över hela Europa och i stora delar av Asien under medeltiden. De utformades på lite olika sätt, men gemensamt

¹⁸ George Cary, *The medieval Alexander*, utg. D. J. A. Ross (Cambridge 1956) s. 292; Sven-Bertil Jansson, *Konung Alexander: En svensk roman från 1300-talet* (Stockholm 2015) s. 16, 31. Tolkningen är för övrigt populär i olika nätdiskussioner i dag om Bibeln och dess innebörd.

för många av dem var att erövraren framställdes som en komplex gestalt: både som en hjälte och som en grym individ. Att se komplexiteten hos personer är inte bara något som är förbehållet vår tid. Från århundradena omkring år 1000 kom en rad översättningar av denna sagocykel till europeiska språk som franska, engelska, tyska, spanska och så vidare.¹⁹ Till svenska översattes en berättelse om Alexander i slutet av 1300-talet. I en skrivarnotis till denna översättning står att det var Bo Jonsson (Grip) som bekostade arbetet med att vända latinet till svenska.

Sven-Bertil Jansson har gjort en noggrann analys. Liksom i andra medeltida berättelser var en stor del av texten en äventyrsroman med fantasifulla berättelser om okända länder, vilket bidrog till populariteten. Alexander behandlas även i den svenska översättningen med en viss ambivalens. Han var en hjälte i sin framgång, men också ofta grym och hänsynslös. En idé, som den försiktige Jansson inte ansluter sig till men inte heller förkastar, är att för Bo Jonsson var detta, framgång och hänsynslöshet, självbespeglade.²⁰

Vi skall inte frånkänna medeltidens människor en komplex verklighetssyn och politisk uppfattning. För skrivaren och tecknaren till B 68 kan det ha funnits en dubbelhet i synen på kung Erik. Denne var mäktig och makten var given åt honom av Gud, men samtidigt fanns ett drag av självsvald. (Orden på grekiska uppe under valvbågarna om en enväldig härskare har med säkerhet tillfogats senare, troligen på 1600-talet – se artikeln av Jonas Nordin, på sidan 190 i denna volym.)

En dubbeltydig bild

I enlighet med den metod som jag förespråkar kan man ställa frågan om sambandet mellan bilden och balkens innehåll. Konungsbalken inleds med att kungen skall råda över borgar och förlänningar samt de kungliga egendomarna, men det finns en rad begränsningar. Han kan inte kalla rikets riddersmän till strid utanför landets gränser, vilket Erik gjorde i sina långa krig i Slesvig. Han skall styra med inländska män, vilket Erik inte gjorde. Han skall endast i undantagsfall fordra nya pålagor, vilket Erik hade gjort i ganska stor omfattning. Bilden står således motsättning till lagens text genom att betona kungens egen makt och framhäva honom som Guds utvalde, eller kanske snarare som Guds redskap utifrån en religiös utgångspunkt.

19 Karin Hult & Gunhild Vidén (red.), *Alexanderlegenderna i tid och rum: Alexander den stores gränslösa historia* (Stockholm 2018) med en rad artiklar som språkområde för språkområde beskriver när översättningar skedde och vilken tendens dessa berättelser hade.

20 Jansson (2015) s. 221–227, jfr Mats Malm, "Alexander i den fornordiska traditionen", i: Hult & Vidén (2015) s. 258–261, där han diskuterar denna tanke som ursprungligen framfördes av Anton Blanck. Både Malm och Jansson betonar att det fanns flera andra motiv till att översätta legenden om Alexander till svenska.

Här får vi ett av de tydligaste beläggen på att Erik Lönnroth faktiskt hade rätt i någon mening. I kungens närhet frodades tanken på att kung Erik skulle ha absolut makt, vilken emanerade från Gud. I de dokument som framlades finns inte detta utsagt på detta tydliga sätt, eftersom det skulle ha stött på motstånd. Samtidigt finns här en antydan om att denna makt också kunde ha drag av hänsynslöshet.

Sammantaget ser vi alltså en figur som säkerligen avsåg att visa Erik av Pommern. Att tolka bilden i ljuset av det uppror som snart skulle ödelägga kungens makt vore felaktigt. De som utformade dessa framställningar har inte haft en aning om den katastrof som snart skulle rulla över kungen, och som skulle förpassa honom tillbaka till positionen som småfurste i norra Tyskland. I denna hyllningsbild finns stänk av kritik, som ligger i bibelcitaten, men det kan i en medeltida tankeparabel handla om en person som måste vara hänsynslös för att kunna utöva sin berättigade makt.

BILDEN AV EN LAGMAN

Huvudpersonen

Nästa bild med samhällsrelevans finns i Rättegångsbalken (Tingmålalbalken). Den är märklig genom att den innehåller skarp kritik av en dömande person, en lagman (eller eventuellt en häradshövding). Vid en analys av denna bild (och hela handskriften) måste man ta hänsyn till att det handlar om en förrevolutionär period. Engelbrektsupproret föregick av flera år av jäsning, också inom överklassen. Delar av högadeln befann sig av olika skäl i akut konflikt med kungen. Det intressanta är att även de som anslöt sig till kung Erik, däribland B 68:s beställare och dess skrivare, Hans Kyle, också kunde vara kritiska mot sakernas tillstånd. (Artisten kan också ha påverkat innehållet, se Eva Lindqvist Sandgrens bidrag.) Vad gäller lagmännen var kung Erik av den mening att deras makt borde begränsas (se nedan).

Jag börjar med en beskrivning av detaljer. Marken är gröna kullar av det slag som konstnären använt som utomhusmarkering. Runt marken går ett band som en oval rand. Detta är tingvallen, avgränsningen runt den plats där domsluten togs. Detta är en av få bilder vi har av en medeltida tingsplats.

En adelsman är bildens obestriddliga huvudfigur. Han har inte bara vågigt hår, det är krusat i små lockar. Han är välklädd. Den korta rocken har långa armkåpor, rött foder och de prickar som konstnären markerar mönster med. Det är en tättsittande rock, vilket markeras med att den spänner över magen.

Gestiken är tydlig. Vänsterhandens finger pekar uppfordrande på en man intill. Högerhandens tumme är lagd över pekfingeret, och han gnuggar fingrarna på det sätt som fortfarande betyder pengar men också betalning eller mutor.²¹

Mannen står inte upp, utan han sitter på tingvallen med benen i kors, vilket har påpekats av Peter Reinholdsson. En sittande man som har benen i kors är en kroppshållning som markerar att den personen dömer. Detta är väl belagt från Tyskland och avsikten var att den dömande inte skulle kunna resa sig under pågående process. Forskningen om denna rättskipningsfigur har redovisats av Reinholdsson, som också anger nordiska och svenska belägg, inklusive detta i B 68.²² I en genomgång av främst franska belägg har François Garnier visat att framställningar med korsade ben hos mäktiga personer inte var vanliga före 1100-talet i Frankrike, men därefter ofta förekommer.²³ Garnier har dock inte identifierat ställningen som dömande, men säkerligen har den haft samma innebörd i Frankrike. Det är alltså en symbolisk pose, som förvisso intagits i verkligheten, för en person som överväger ett domslut och den har varit utbredd över stora delar av Europa från 1200-talet till senmedeltiden.

Det är lagmannen, eller något mindre sannolikt härads hövdingen, som avbildats.

Skrivare, soldater och allmoge

Mitt emot huvudpersonen sitter en mindre man på vallen. Han deltar i domsförhandlingarna. Mannen är klädd i en lång klädnad och bär hatt. Framför sig håller han en uppslagen bok med raderna tecknade i olika färger, en vackert utstyrd lagbok. Denne man hjälper lagmannen; kanske har han titeln underlagman. Kläderna markerar att han inte tillhör överklassen, men inte heller underklassen.

Alla inom överklassen har korta rockar, de arbetande har hosor och de fattiga har trasiga långbyxor. Den enda som har längre rock är en gammal och flintskallig man (som blir mördad), men det plagget är ändå kortare än denna långrock. Möjligen var hatten en hänsyftning på det lärda ståndet. Konstnären avsåg att visa en person som kunde läsa och skriva, en djäkne som fått utbildning.

Den välklädde säger i sitt språkband ”läs så jag må något få”, och den mindre man-

21 Bäuml & Bäuml (1997) s. 146, 168 f., 171 – dessa belägg har stämts av mot en genomgång av hela katalogen för att se om gesten kan betyda något annat. Jag har helt enkelt skapat ett slags konkordans över alla handgester som nämns i Bäuml & Bäuml, vilken jag använder i mina analyser.

22 Peter Reinholdsson, *Uppror eller resningar? Samhällsorganisation och konflikt i senmedeltidens Sverige* (Uppsala 1998) s. 110–117.

23 François Garnier, *Le langage de l'image au Moyen Âge*, 1 (Paris 1982) s. 229.

nen med boken har sitt svar inskrivet i tingvallen ”jag gör ock så”. Betydelsen är att lagmannen kräver att underlagmannen skall tolka lagen till hans egen förmån. Ganska många brev handlar om en lagmans ekonomiska transaktioner på sitt eget ting där en underlagman är den som står för beslutet. Här handlar det om att lagmannen utnyttjar sin ställning otillbörligt.

Utanför tingsplatsen står ett antal personer. Till vänster om lagmannen står soldater, som han uppenbarligen haft med sig för att ge eftertryck åt sina krav. De bär järnhattar, så kallade kittelhattar. Deras pikspetsar sticker upp som en skog, så högt att de helt bryter bildens ram. De har ringpansar på sig. Till höger i bilden syns huvudena på en mängd personer med hattar eller mössor och i något fall kortklippt bar hjässa. De är vapenlösa. Det är tingets bönder som åser vad som händer. Bilden är en unik skildring av en medeltida tingsförhandling.

Missbruk av rätten

Lagmannen, eller en häradshövding som vill ha domslut i eget intresse, får illustrera Rättegångsbalken. I början av denna balk föreskrivs den ed som lagmannen, liksom även häradshövdingen, skulle svära. De fick lova att aldrig vränga lag, ”av våld eller penningbegär, ej heller av avund eller illvilja, ej heller för frändskap eller vänskap”. Det är en negativ bild, en framställning av hur det inte får gå till som här illustrerar hela balken.

Eftersom hela boken troligen är gjord för lagmannen för Östergötland, finns här en kraftfullt utformad varning mot att vränga lagen i sitt eget intresse. Hur kan detta ha accepterats av Olof Ragvaldsson? Han fick boken efter att han tillträtt ämbetet och han hade varit häradshövding tidigare. Säkerligen är det inte en kritik mot honom själv vi ser.

Kan det vara en kritik av tidigare domshavande? Bo Jonsson var känd för att utnyttja sin ställning på just detta sätt, liksom flera andra under senare delen av 1300-talet. Detta kan vara en allmän bakgrund till bilden, men den kan också vara mer specifik.

En person som skulle kunna avses är Esbjörn Djäkn. Efter reduktionsbeslutet 1396 drogs en mängd jord in till kronan, som tillfallit främst adeln under den tidigare perioden. Esbjörn var verksam i Östergötland och norra Småland och han använde hårdhänta metoder för räfsterna. Han hade tidigare tjänat under Bo Jonsson. Esbjörn kom även i motsättning till kyrkan, då han både försökte lägga skatt på denna och försökte återkräva jord. (Han hade till och med försökt att återkräva själva Vadstena kloster som varande en gammal kungsgård.) På 1410-talet kom en hel del

av den jord som han dragit in till kronan att återföras genom ett antal räfsteting.²⁴

En av soldaterna har vad som kan tolkas som en vapensköld bakom adelsmannens högra ärm. Denna har två uppstickande grenliknande figurer. En alternativ tolkning är att det är en grön tröja över ringpansaret. Esbjörn Djäkn hade ett hjorthorn i sin vapensköld.²⁵ Möjligen kan det vara detta som avses. Den liknar i varje fall inte någon annan av de sköldar som lagmän före Olof haft. I språkbandet står att den lagkunnige skulle tolka lagen till förmån för domaren själv, vilket visar att detta inte avsåg Esbjörn, och det avgörande argumentet är att han inte var lagman.

Olofs far och Elins make, Ragvald Filipsson, var en av dem som förlorat mest i räfsterna, men detta var i Västmanland, utanför det område där Esbjörn Djäkn agerade.²⁶ Konflikterna kring godsindragningarna i början av 1400-talet visar i stället att även högadeln och den aktuella släkten kunde drabbas av vad som upplevdes som orättvisor, liksom kyrkan, och Hans Kyle var en kyrkans man.

Möjligen finns också i bilden en kritik av tingsinstitutionen som sådan. Kung Erik försökte reorganisera rättskipningen genom att ge konungsräfsten en central roll. Där skulle biskopen och ett antal adliga döma. Denna instans användes för att återföra jord till adeln efter drottning Margaretas hårda jordindragningar. Det var både ett sätt för kungen att försöka minska missnöjet efter dessa och ett sätt att få mer direkt kontroll över rättsapparaten.²⁷ Emellertid ledde detta försök att förbigå det svenska systemet, med bönder som sitter till tings och beslutar, inte till någon framgång och det försvann spårlöst. År 1430 måste det ha upplevts som obsolet.

Tolkingen måste tills vidare lämnas öppen, även om den skarpa samhällskritiken är otvetydig. Det kan vara en direkt kritik mot specifika övergrepp, det kan också vara en del av den allmänt samhällskritiska ton som finns i bilderna. Denna kritik av den dömande makten, insatt i en lagbok som reglerar samma domsmakt, kan ha flera bottenar. Det kan vara en varning mot missbruk, enligt vad som står i lagen, det kan vara en kritik av missförhållanden som rätt tidigare, och det kan finnas ett drag av kritik mot rättsordningen som sådan.

En liknande öppen samhällskritik, men nu riktad direkt mot kungen, framträder i

24 Jerker Rosén, "Drottning Margaretas svenska räfst", *Scandia: Tidskrift för historisk forskning*, 20 (1950) s. 203–214, 218 f.; Hans Gilllingstam, "Esbjörn Kristiernsson Djäkn", i: *Svenskt biografiskt lexikon*, 14 (Stockholm 1953).

25 Jan Raneke, *Svenska medeltidsvapen*, 1, andra uppl. (Nora 2001) s. 270.

26 Rosén (1950) s. 187 f.

27 Jerker Rosén, *Svensk historia*, 1: Tiden före 1718, tredje uppl. (Stockholm 1962) s. 224; dens., "Konungsräfsten", i: *Kulturbistoriskt lexikon för nordisk medeltid*, 9 (Malmö 1964).

B 172 som skapades några år senare. Man kan på ett allmänt plan tolka det som att tiden präglades av en diskussion om samhället och hur det styrdes.

SAMMANFATTNING OM BILDERNAS TENDENS

Med tanke på dateringen bör denna handskrift ha påverkats av att den tillkommit i en närmast förrevolutionär tid. Bara en kort tid senare skulle hela landet vara i uppror och protesterna pågick redan inom olika samhällsklasser.

I bedömningen av tendens måste man se att varje illustrerad handskrift tillkommit inom en liten krets och bara uttrycker dessa personers, eller till och med en enskild persons, åsikter. År 1430 fanns olika grupperingar, och skrivaren Hans Kyle har tillhört de kungatrogna, samtidigt som han skulle bli knuten till Vadstena kloster där det fanns en kritik mot kungamakten.

Säkerligen har beställaren haft ett inflytande. Elin Bengtsdotter har tillhört en släkt som under lång tid ingått i rikets elit. Den gren hon tillhörde var trogen den gamla kungaätten och kunde därmed uppleva sig som tillhörande den segrande sidan. Drottning Margareta hade trots allt besegrat kung Albrekt och hans regim hade gått under. Genom bilden av fästeparet framträder Elin som en självmedveten kvinna och hon kan ha haft ett inflytande över de bilder som kritiserar kvinnans underordning.

Det religiösa inslaget är starkt, vilket både Hans och Elin kan ha medverkat till. Våldskildras som ett uttryck för fattigdom, något som kan återspegla samhällsmotsättningar. Kritiken av lagmannen/häradshövdingen är märklig eftersom boken sannolikt var avsedd för en lagman, men den kan förklaras av de övergrepp som begåtts. Inte desto mindre ger den uttryck för en radikal samhällskritik som tydligen accepterades.

Att bilderna också skildrar arbete kan ses i detta perspektiv. Bonden får framträda som markernas beskyddare, och landskapsbilden är en av de första rena landskapskildringarna från Sverige. I den något yngre illustrerade laghandskriften B 172 skulle en hel serie bilder av vardagsliv infogas. Denna handskrift är också mycket radikalare i sin politiska uppfattning – den är kritisk mot kungen, hyllar upprorsledarna och har en samhällskritik mot överheten som är närmast omvälvande.

Bildserien i B 68 avspeglar ett samhälle där det pågick en diskussion om hur samhället skulle styras och vilka värderingar som skulle råda. Den tillhör en tid av förrevolutionära stämningar. Den är inte tydligt kungakritisk, även om det kan finnas element av sådan kritik. Den samhällskritik som framförs, särskilt emot den dömande myndigheten, är skarp. De som är underordnade, kvinnor och fattiga, uppmärksammas och får i viss mån ett stöd eller åtminstone sympati. Dessutom genomsyras handskriften av religiositet och dyrkan av den förlåtande Maria.

Förkortningar

BP: Biblia Pauperum

DKB: Det Kongelige Bibliotek, Köpenhamn

DMS: Det medeltida Sverige

HLG: Handlingar rörande Helga Lekamens gille i Stockholm

KrLL: Kristoffers landslag

LStB: Linköpings stiftsbibliotek

MELL: Magnus Erikssons landslag

MPO: Medeltida pergamentomslag

RA: Riksarkivet

SAOB: Ordbok över svenska språket utgiven av Svenska Akademien

SBL: Svenskt biografiskt lexikon

SDHK: Svenskt Diplomatariums huvudkartotek över medeltidsbrev

SHM: Statens historiska museer

SKB: Kungliga biblioteket, Stockholm

SSGL: Samling af Sveriges gamla lagar

UUB: Uppsala universitetsbibliotek

ÅFS: Äldre svenska frälseläkter

Referenser

OTRYCKTA KÄLLOR

Stockholm

Riksarkivet, Marieberg (RA)

E 9048

Pergamentbrev 13/6 1435

Ericsborgsarkivet

Autografsamlingen

Riksarkivet, Arninge

Pappershistoriska samlingen

SE/RA/7901/B I, Ref. 2. 5 (Bearbetningar Avbildningar av vattenmärken)

Kungliga biblioteket (SKB)

Handschriftssamlingen

A 12; A 43; A 58; A 80; A 172; B 1; B 4; B 6; B 27; B 35; B 50; B 51; B 56; B 59; B 91; B 119;

B 124; B 167; B 170; B 172; B 180; B 197; B 594; B 597; B 601; B 607; D 3 a

B 587a: "Handlingar rörande Helga Lekamens gille"

D 322 d: Magnus von Celse, "Anteckningar och samlingar huvudsakligen rör. sv. historien"

Rålamb 14 4:0

Wrangelsamlingen, Roggebiblioteket, Strängnäs

Uppsala

Uppsala universitetsbibliotek (UUB)

Medeltida handskrifter

B 7; B 10; B 28; B 52; B 68; B 74; C 12; C 24; C 68; C 131; C 181; C 215; C 288; C 306; C 350;

C 375; C 396; C 405; C 415 d; C 443

Nordinska samlingen

N 81, Bok- och myntkataloger

Wallersamlingen

Waller Ms se-02730

Linköping

Stiftsbiblioteket (LStB)
T 181

Köpenhamn

Köpenhamns universitet, Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab
Arnemagnæanske Håndskriftsamling
AM 191 fol.

Edinburgh

Edinburgh University Library
MS. 159

ELEKTRONISKA KÄLLOR

Diplomatarium Danicum: <<https://diplomatarium.dk>>
Diplomatarium Norvegicum: <http://www.dokpro.uio.no/dipl_norv/diplom_felt.html>
Medeltidens bildvärld, Historiska museet: <<http://medeltidbild.historiska.se/medeltidbild/default.asp>>
SDHK = Svenskt Diplomatariums huvudkartotek över medeltidsbrev, <<https://sok.riksarkivet.se/sdhk>>

TRYCKTA KÄLLOR

Akter rörande ärkebiskopsvalet i Uppsala 1432 samt striden därom mellan konung Erik och svenska kyrkan 1903, utg. Algot Lindblom (Stockholm: Kyrkohistoriska föreningen, 1903).
Ardernes Practica: Master John Arderne från Newark och hur han utövade medicin och kirurgi, 1412, översatt och kommenterad av Torgny Svenberg & Peter Murray Jones; konsthistoriska reflexioner av Eva Lindqvist Sandgren (Stockholm: Hagströmerbiblioteket, 2014).
Biblia pauperum: Nach dem einzigen Exemplare in 50 Darstellungen (früher in Wolfenbüttel, jetzt in der Bibliothéque nationale), utg. Paul Heitz (Strassburg: Heitz & Mündel, 1903).
Biblia Pauperum: Deutsche Ausgabe 1471 (Weimar: Gesellschaft der Bibliophilen, 1906).
Biblia Pauperum: Unicum der Heidelberger Universitäts-Bibliothek: In 34 Lichtdrucktafeln und 4 Tafeln in Farbelichtdruck, utg. Paul Kristeller (Berlin: Bruno Cassirer, 1906).
Bonaventuras betraktelser öfver Christi lefverne: Legenden om Gregorius af Armenien, utg. Gustaf Edvard Klemming (Stockholm: Svenska fornskriftsällskapet, 1859–1860).

- Budde, Jöns Andersson, *Jöns Buddes bok: En handskrift från Nådendals kloster*, utg. Oskar Fredrik Hultman (Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, 1895).
- Catalogus bibliothecæ b. defuncti nobil. d:n. Olai Rudbeck, archiatri et profess. med Upsaliensis, auctione publice vendende Holmie a. 1741 die loco horisque solitis* (Stockholm u.å.).
- Christine de Pizan, *Kvinnostaden*, översättning Jens Nordenhök (Stockholm: Ersatz, 2012).
- DMS 1:3 = *Det medeltida Sverige*, 1, Uppland 3, Tiundaland: Bälinge, Norunda och Rasbo, red. Olle Ferm, Sigurd Rahmqvist & Gunnar T. Westin (Stockholm: Vitterhetsakademien, 1982).
- DMS 1:4 = *Det medeltida Sverige*, 1, Uppland, 4, Tiundaland: Tierp, Våla, Vendel, Oland, Nördinghundra, red. Rune Janson, Sigurd Rahmqvist & Lars-Olof Skoglund (Stockholm: Vitterhetsakademien, 1974).
- DMS 4:1 = *Det medeltida Sverige*, 4, Småland, 1, Möre: Norra och Södra Möre, Kalmar stad, red. Olle Ferm, Sigurd Rahmqvist & Lars Thor (Stockholm: Vitterhetsakademien, 1987).
- Erikskrönikan enligt Cod. Holm. D 2 jämte avvikande läsarter ur andra handskrifter: Nytryck (med ett tillägg)*, utg. Rolf Pipping (Uppsala: Svenska fornskriftsällskapet, 1963).
- Freinsheim, Johann, *Io. Freinsheimii. specimen. paraphraseos. Cornelianæ. primvm. C. Taciti. fragmentvm. hoc. est. Tiberiani. principatvs. quindecim. annos. compræhendens. et. cvm. versionibus. lingvarvm. quinque. comparatvm* (Strasbourg: Bernegger, 1641) UUB: Bokband/1600-tal/Sverige/38.
- Glossarium ad Corpus iuris Sueo-Gotorum antiqui = Ordbok till Samlingen af Sveriges gamla lagar*, Samling af Sveriges gamla lagar [SSGL] – Corpus juris Sueo-Gotorum antiqui, 13, utg. Carl Johan Schlyter (Lund: Gleerupska bokhandeln, 1877).
- Handlingar rörande Helga Lekamens gille i Stockholm*, 1: Gillesboken: 1393–1487: jämte bilagor, utg. Isak Collijn (Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1921).
- Herr Ivan: Kritisk upplaga*, utg. Erik Noreen (Stockholm: Svenska fornskriftsällskapet, 1930–1932).
- Hertig Fredrik av Normandie: Kritisk upplaga på grundval av Codex Verelianus*, utg. Erik Noreen (Stockholm: Svenska fornskriftsällskapet, 1927).
- Johannes Magnus, *Goternas och svearnas historia*, övers. och kommentar Kurt Johannesson & Hans Helander (Stockholm: Michaelisgillet & Vitterhetsakademien, 2018).
- Jordanes, *Getica: Om goternas ursprung och bedrifter* (Stockholm: Atlantis, 1997).
- Kalmar stads tänkebok*, utg. Ivar Modéer & Sten Engström (Uppsala: Svenska fornskriftsällskapet, 1945–1949).
- Kalmar stifts herdaminne: Det gamla Kalmarstiftets klerus från äldsta tid till våra dagar*, 2: Norra Möre, Stranda och Handbörd, utg. Bror Olsson (Kalmar: Dillbergs bokhandel, 1947).
- Konungastyrelse = En nyttigh bok om konnunga styrilse och höfdinga: Johannes Bureus utgåva 1634*, utg. Lennart Moberg (Uppsala: Svenska fornskriftsällskapet, 1964).

- von Linné, Carl, *Carl von Linnés anteckningar öfver Nemesis divina*, ny, omarbetad och tillökad upplaga, utg. Elias Fries & Theodor Magnus Fries (Uppsala: Lundequistska bokhandeln, 1878).
- von Linné, Carl, *Nemesis divina*, utg. Elis Malmeström & Telemak Fredbärj (Stockholm: Bonniers, 1968).
- Lundius, Carl, *De obligatione civis Suionici dissertatio. Quam cum approbatione amplissimæ facultatis juridicæ, in Regia academia Upsalensi, preside consultissimo atque amplissimio viro, dn. Carolo Lundio, juris patrii professore longe celeberrimo, preceptore suo summa observantia colendo, ad d. 16. Octobris anno M. DC. LXXXVI. in audit: Gustaviano Majore, horis ante meridiem consvetis. Publicæ censure submittit S.^s R.^s Mis in facultate juridica alumnus Daniel Forelius, Norcopia-OstroGothus* (Uppsala: Curio, 1686).
- Lundius, Carl, *ZAMOAEÏΣ [Zamolxis] primus getarum legislator, academica dissertatione luci publicæ restitutus. Qua simul occasione pluscula ad antiquitates enncleatè sveonum gothorumq; atq; aliarum etiam gentium spectantia; quedam quoq; aliis ante non observata, breviter ac enncleatè in medium proferuntur* (Uppsala: Henrik Keyser, 1687).
- Lundius, Carl, *Dissertatio de origine majestatis civilis, per occasionem verborum cap. IV. §. 9. Kon. Br. L.L. pro regiis alumnis habita in audit. Gustav. Maj. ad d. XVIII. mens. Mart. Ann. MDC XCI. et excusa ANNO M DC XCII.* (Uppsala: s.n., 1692).
- Lundius, Carl, *Dissertatio juridica de successione ab intestato, quam indultu ampliss. facult. Jurid. in regia academia upsaliensi sub presidio consultissimi & longè celeberrimi viri Dn. Caroli Lundii jur: patr: profess: reg: & ordin: nec non h. t. facult: decani amplissimi publico eruditorum submittit examini Georgius Henr: Haveman Wiburgensis, In Audit. Gust. Majori, d. [ ] Junii anno MDC XCVII* (Uppsala: Wankijff, 1697).
- Lundius, Carl, *Dissertatio juridica de justitia et jure Sueonum, quam, ex consensu & approbatione amplissimi jctorum ordinis, in illustri atheneo Upsalensi, preside consultissimo atque celeberrimo viro, Carolo Lundio, juris patrii professore reg. et ord. publico bonorum examine modestè submittit Johannes Herlin Stockholmensis. In audit. Gustav. majori ad d. 14 martii, anno MDCCIII.* (Uppsala: Johan Henrik Werner, 1703).
- Magnus Erikssons landslag*, i nusvensk tolkning av Åke Holmbäck & Elias Wessén (Stockholm: Institutet för rätthistorisk forskning, 1962).
- Magnus Erikssons stads lag*, i nusvensk tolkning av Åke Holmbäck & Elias Wessén (Stockholm: Institutet för rätthistorisk forskning, 1966).
- Mittelalterliche Handschriften der Universitätsbibliothek Uppsala: Katalog über die C-Sammlung*, 1–8, utg. Margarete Andersson-Schmitt & Monica Hedlund (Uppsala: Uppsala universitetsbibliotek, 1988–1995).
- Norges gamle Love indtil 1387*, 5: Indeholdene Supplement til foregaaende Bind og Facsimiler samt Glossarium med Registre, utg. Gustav Storm & Ebbe Hertzberg (Christiania: Grøndahl & søn, 1895).
- Ordbok öfver svenska medeltids-språket [jämte supplement]*, utg. K. F. Söderwall m.fl. (Stockholm: Svenska fornskriftsällskapet, 1884–1973).

- Rietz, Johan Ernst, *Svenskt dialekt-lexikon: Ordbok öfver svenska allmogespråket* (Malmö: Cronholm m.fl. [1862–]1867).
- Rudbeck, Olof, *Olf Rudbeks Atländ eller Manheim dedan Japhetz afkomne, de förnämste keyserlige och kungelige slechter ut till hela werlden, henne att styra, utgångne äro, så och desse efterföljande folck utogade, nembligen skyttar, borbarn, asar, jettar, giotar, phryger, trojaner, amaizor, traser, lyber, maurer, tussar, kaller, kiempar, kimrar, saxer, germen, swear, longobarder, wandaler, herular, gepar, tydskar, anglar, paiktar, danar, siökampar, och flera de som i werket wisas skola*, 1, Svenska originaltexten på uppdrag av Lärdomshistoriska samfundet utgiven av Axel Nelson (Uppsala & Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1937 [1679]).
- Samling af Sveriges gamla lagar – Corpus juris Sveo-Gotorum antiqui = SSGL 1: *Westgötalagen*, utg. C. J. Schlyter & H. S. Collin (Stockholm: Haeggström, 1827); SSGL 2: *Östgötalagen*, utg. C. J. Schlyter & H. S. Collin (Stockholm: Norstedts, 1830); SSGL 3: *Uplands-lagen*, utg. C. J. Schlyter (Stockholm: Norstedts, 1834); SSGL 4: *Södermannalagen*, utg. C. J. Schlyter (Lund: Berlingska, 1838); SSGL 10: *Konung Magnus Erikssons Landslag*, utg. C. J. Schlyter (Lund: Berlingska, 1862); SSGL 11: *Konung Magnus Erikssons Stadslag*, utg. C. J. Schlyter (Lund: Berlingska, 1865).
- SAOB* = *Ordbok öfver svenska språket utgiven av Svenska Akademien* (Lund & Stockholm: Svenska Akademien, 1893–).
- Sielinna Thröst: Første delin aff the bokinne / som kallas sielinna thröst: Efter cod. Holm. A 108 (f.d. Ängsö)*, utg. Sam Henning (Uppsala: Svenska fornskriftsällskapet, 1954–1956).
- Småstycken på forn svenska*, [serie 1], utg. Gustaf Edvard Klemming (Stockholm: Svenska fornskriftsällskapet, 1868–1881).
- Solander, Daniel D., *Dissertationis juridicæ de successione ab intestato pars prior, quam ... sub presidio ... Dn. Danielis Solandri, ... ad publicum eruditorum examen modeste deffert stipendiarius regius, Petrus Vaselius, Westmannus. In Audit. Car. Maj. ad diem XXVIII. Nov. anni MDCCXLIV. Horis, ante meridiem, solitis* (Uppsala: Johan Edman, 1744).
- Svenska kyrkobruk under medeltiden: En samling af utläggningar på svenska öfver kyrkans lärobegrepp, sakrament, ceremonier, botdisciplin m.m.*, utg. Robert Geete (Stockholm: Svenska fornskriftsällskapet, 1900).
- Svenska landskapslagar: Tolkade och förklarade för nutidens svenskar*, Första serien: Östgötalagen och Upplandslagen, utg. Åke Holmbäck & Elias Wessén (Stockholm: AWE Gebers, 1979 [1930]).
- Svenska landskapslagar: Tolkade och förklarade för nutidens svenskar*, Femte serien: Äldre Västgötalagen, Yngre Västgötalagen, Smålandslagens kyrkobalk och Bjärköarätten, utg. Åke Holmbäck & Elias Wessén (Stockholm: Hugo Geber, 1946).
- Svenskt diplomatarium: Diplomatarium Suecanum*, utg. Vitterhetsakademien & Riksarkivet (Stockholm 1829–).
- Upplandslagen (1700) = *Jus vetus Uplandicum, quod Birgerus Magni filius, Svionum Gothorumque rex, a:o Chr. MCCXCV. Recognovit, et e Svionico in Latinum transtulit Johannes Loccenius; notis, animadversionibus et prolegomenis, collationem quondam le-*

- gum veterum Gothicarum et Græcarum, imprimisque Atticarum, continentibus, illustravit Carolus Lundius, ac edidit Olavus Rudbeckius.*, Upsalis [s.n.], a:o MDCC.
- Vadstenadiariet: Latinsk text med översättning och kommentar*, utg. Claes Gejrot. (Stockholm: Kungl. Samfundet för utgivande av handskrifter rörande Skandinaviens historia, 1996).
- [*Västgötalagen*], *Legum W. Gothicarum in Svionia liber, quem e gothico in latinum convertit Johannes Loccenius, uberioribus notis ac animadversionibus illustravit Carolus Lundius, edidit ausem Olavus Rudbeckius* (Uppsala: Rudbeckiska tryckeriet, [1695]).
- Äldre Västgötalagen och dess bilagor i Cod. Holm. B 59*, 1–2, utg. Per-Axel Wiktorsson (Skara: Föreningen för Västgötalitteratur, 2011).

LITTERATUR

- Ahnlund, Nils, *Nils Rabenius (1648–1717): Studier i svensk historiografi* (Stockholm: Hugo Geber, 1927).
- Almqvist, Jan Eric, ”Carl Lundius d.y.”, *Svensk juristtidning*, 29 (1944).
- Almqvist, Jan Eric, *Lagsagor och domsagor i Sverige: Med särskild hänsyn till den judiciella indelningen*, 1–2 (Stockholm: Norstedts, 1954–1955).
- Ambrosiani, Sune, ”Papperstillverkningen i Sverige intill 1800-talets mitt”, i: *Mole chartarie suecane: Svenska pappersbruksföreningens tjugufemårsskrift*, 1 (Stockholm: Svenska pappersbruksföreningen, 1923).
- Andersson, Aron, *Medieval wooden sculpture in Sweden*, 3: Late medieval sculpture (Stockholm: Statens historiska museer, 1980).
- Andersson, Elin & Emil Stenback (red.), *Böckerna i borgen: Ett halvsekel i Roggebiblioteket* (Stockholm: Kungliga biblioteket, 2018).
- Andersson-Schmitt, Margarete & Monica Hedlund, *Mittelalterliche Handschriften der Universitätsbibliothek Uppsala: Katalog über die C-Sammlung*, 3. C 201–300 (Stockholm: Almqvist & Wiksell International, 1990).
- Anners, Erik, ”Götagarnas lekarerätt – en keltisk influens?”, i: *Rätthistoriska studier*, 2 (Stockholm: Institutet för rätthistoriska studier, 1957).
- Annerstedt, Claes, ”Schefferus och Verelius. En litterär fäjd i sjuttonde seklet”, i: *Ur några antecknares samlingar: Gärd af tacksambet och vänskap till mästaren i svensk bokkunskap G. E. Klemming* (Uppsala: Bukowski, 1891).
- Annerstedt, Claes, *Uppsala universitets historia*, II:1–2; *Bihang*, 2: handlingar 1655–1694 (Uppsala: Akademiska bokförlaget/Almqvist & Wiksell, 1908–1910).
- Axelsson, Roger, ”Svantepolk Knutsson”, i: *Svensket biografiskt lexikon*, 34 (2013–2017) s. 376.
- Bataille, Camille, *Birgitta quasi beate Virginis sagitta: Le culte de la Vierge Marie en Suède de sainte Brigitte à la Réforme (1300–1530)*, 2: Annexes (Caen: Histoire, Université de Caen Normandie, 2016): <<https://hal.archives-ouvertes.fr/tel-01713619/document>> (2018.09.01).

- Björkqvall, Gunilla, *Liturgical sequences in medieval manuscript fragments in the Swedish National Archives: Repertorial investigation, inventory, and reconstruction of sources* (Stockholm: Vitterhetsakademien, 2015).
- Boia, Lucian, *History and myth in Romanian consciousness* (Budapest: Central European University Press, 2001).
- Bozzolo, Carla & Ezio Ornato, *Pour une histoire du livre manuscrit au Moyen âge: Trois essais de codicologie quantitative* (Paris: Centre national de la recherche scientifique, 1980).
- Broomé, Bertil, *Handskriftssamlarna och de svenska arkiven 1700–1950* (Stockholm: Kungl. biblioteket, 1977).
- de Brun, Frans, "Storkyrkans egendomar, stiftelser och personal under medeltiden", i: *S. Nikolai eller Storkyrkan i Stockholm*, 1: Församlingshistoria (Stockholm: Storkyrkoförsamlingen, 1924).
- Bäumli, Betty J. & Franz H. Bäumli, *Dictionary of worldwide gestures*, andra uppl. (London: Scarecrow, 1997).
- Carlquist, Jonas, *Handskriften som historiskt vittne: Fornsvenska samlingshandskrifter – miljö och funktion* (Stockholm: Runica et mediævalia, 2002).
- Carlsson, Ingemar, *På lögnens väg: Historiska bedrägerier och dokumentförfälskningar* (Lund: Historiska media, 1999).
- Carlsson, Sten, "Folkungaättens lagmansgren", i: *Äldre svenska frälselätker: Ättartavlor*, (red.) Folke Wernstedt I:1 (Stockholm: Riddarhusdirektionen, 1957).
- Cary, George, *The medieval Alexander*, utg. D. J. A. Ross (Cambridge: Cambridge University Press, 1956).
- Collinson, Lisa, "Welsh law in thirteenth-century Sweden: Women, beasts, and players", *Speculum*, 92/3 (2017).
- Curtius, Ernst Robert, *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter*, tionde uppl. (Bern & München: Francke, 1984).
- Dahlby, Frithiof, *De heliga tecknens hemlighet: Om symboler och attribut*, femte uppl. (Stockholm: Verbum, 1967).
- Dahlby, Frithiof, *De heliga tecknens hemlighet: Symboler och attribut*, sjunde uppl. (Stockholm: Verbum, 1982).
- Dahlbäck, Göran, *Uppsala domkyrkas godsintehav med särskild hänsyn till perioden 1344–1527* (Stockholm: Vitterhetsakademien, 1977).
- Dahlbäck, Göran, *I medeltidens Stockholm* (Stockholm: Stockholms medeltidsmuseum, 1988).
- Dahlerup, Troels, *De fire staender 1400–1500*, Gyldendals og Politikens Danmarkshistorie, 6 (Köpenhamn: Gyldendalske boghandel, 1989).
- Dana, Dan, "Occultations de Zalmoxis et occultation de l'histoire: Un aspect du dossier Mircea Eliade", *Anabases*, 5 (2007).
- Deneke, Bernward, "Möbel. Western", i: *Lexikon des Mittelalters*, 6 (München: Deutscher Taschenbuch, 2003).

- Ebel, Friedrich, Gernot Kocher & Andreas Fijal, *Römisches Rechtsleben im Mittelalter: Miniaturen aus den Handschriften des Corpus iuris civilis* (Heidelberg: Müller, 1988).
- Eriksson, Gunnar, *Rudbeck 1630–1702: Liv, lärdom, dröm i barockens Sverige* (Stockholm: Atlantis, 2002).
- Fem Moseböcker på fornsvenska enligt Cod. Holm. A 1*, utg. Olof Thorell (Uppsala: Svenska fornskriftsällskapet, 1955–1959).
- Ferm, Olle, "Swedish students and teachers", i: Olle Ferm & Sara Risberg, *Swedish students at the University of Leipzig in the Middle Ages: Careers, books, and teaching* (Stockholm: Sällskapet Runica et mediævalia, 2014).
- Ferm, Olle & Nyström, Staffan (red.), *Bengt Jonsson (Oxenstierna) och hans värld* (Stockholm: Runica et mediævalia, 2004).
- von Friesen, Otto & Anders Grape, *Om Codex Argenteus: Dess tid, hem och öden*. Med ett appendix av Hugo Andersson (Uppsala: Svenska litteratursällskapet, 1928).
- Füßel, Stephan, *Gutenberg och hans verk* (Nora: Nya Doxa, 2000).
- Gallén, Jarl & Filip Liljeholm, "Folkungaättens oäkta gren", i: *Åldre svenska frälseläkter: Ättartavlor*, (red.) Folke Wernstedt, 1:1 (Stockholm: Riddarhusdirektionen, 1957).
- Garnier, François, *Le langage de l'image au Moyen Âge*, 1–2 (Paris: Léopard d'or, 1982–1989).
- Geete, Robert, "Bland språkets nässlor och kardborrar", *Ord och bild*, 7 (1898).
- Gibbons, Ann, "Biology of the book", *Science*, 357 (2017), DOI: 10.1126/science.357.6349.346
- Gillingstam, Hans, "John Slawekas hustrur, deras släktförbindelser och gods", *Personhistorisk tidskrift*, 45 (1947).
- Gillingstam, Hans, "Ekström: g) Lidköpingsslakten E.", i: *Svenskt biografiskt lexikon*, 13: Ekman–Enwall (Stockholm: Svenskt biografiskt lexikon, 1950).
- Gillingstam, Hans, *Ätterna Oxenstierna och Vasa under medeltiden: Släkthistoriska studier* (Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1952–1953).
- Gillingstam, Hans, "Esbjörn Kristiernsson Djäkn", i: *Svenskt biografiskt lexikon*, 14: Envallsson–Fahlbeck (Stockholm: Svenskt biografiskt lexikon, 1953).
- Gillingstam, Hans, "Johan Slawekas tredje hustrus härstamning", *Personhistorisk tidskrift*, 51 (1953).
- Gillingstam, Hans, "Kyle, släkter", i: *Svenskt biografiskt lexikon*, 21: Katarina–Königsmarck (Stockholm: Svenskt biografiskt lexikon, 1975–1977).
- Gillingstam, Hans, "Lars Petersson", i: *Svenskt biografiskt lexikon*, 22: Königsmarck–Lilja (Stockholm: Svenskt biografiskt lexikon, 1977–1979).
- Gillingstam, Hans, *Det svenska riksrådets världsliga medlemmar under medeltiden* (Stockholm: Sällskapet Runica et mediævalia, 2009).
- Grimm, Jacob, *Deutsche Rechtsalterthümer* (Göttingen: Dieterichschen Buchhandlung, 1828).
- Gödel, Vilhelm, "Hjalmars och Hramers saga: Ett literärt falsarium från 1690", *Svenska fornminnesföreningens tidskrift*, 9 (1896).
- Hamberg, Erik, "Rudbeckarnas böcker i Leufstabruk", i: Peter Sjökvist (red.), *Kulturarvsperspektiv: Texter från en seminariereserie om specialsamlingar i Sverige* (Uppsala: Uppsala universitetsbibliotek, 2018).

- Hamberg, Per Gustaf, "Skandinaviska lagillustrationer från medeltiden: en översikt med särskild hänsyn till Codex Upsaliensis B 68", opublicerat manuskript, Uppsala universitetsbibliotek (1956).
- Hamberg, Per Gustaf, "Kungabilder i svenska laghandskrifter och några paralleller därtill", i: *Proxima Thule: Sverige och Europa under forntid och medeltid: Hyllningsskrift till H.M. Konungen den 11 november 1962* (Stockholm: Norstedts, 1962).
- Hamre, Lars, Troels Dahlerup & Göran Inger, "Kapellgeistlighet", i: *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid*, 7 (Malmö: Allhem, 1963).
- Harrison, Dick, *Kalmars historia: Den begravda staden* (Lund: Historiska media, 2017).
- Hedström, Ingela, *Medeltidens svenska bönböcker: Kvinnligt skriftbruk i Vadstena kloster* (Oslo: Universitetet i Oslo, Det humanistiske fakultet, 2009).
- Helander, Hans, *Neo-Latin literature in Sweden in the period 1650–1720: Stylistics, vocabulary and characteristic ideas* (Uppsala: Acta universitatis Upsaliensis, 2004).
- Helander, Sven, *Ordinarium Lincopensis c:a 1400 och dess liturgiska förebilder* (Lund: Gleerups, 1957).
- Helander, Sven, *Den medeltida Uppsalaliturgin: Studier i helgonlängd, tidegärd och mäsas* (Uppsala: Arcus, 2001).
- Hildebrand, Bengt, "Esbjörn Blåpanna och hans arvingar", *Personhistorisk tidskrift*, 32 (1934).
- Hult, Karin & Gunhild Vidén (red.), *Alexanderlegenderna i tid och rum: Alexander den stores gränslösa historia* (Stockholm: Appell förlag, 2018).
- Hägglund, Anna-Stina, "Gåvor till Heliga Birgittas ära: En studie av donatorsgemenskapen kring Nådendals kloster 1438–1520", *Historisk tidskrift för Finland*, 103 (2018).
- Häkli, Esko, "Papperets kronologi: Årtal i urval": <http://www.nph.nu/pdf-filer/papperets_kronologi.pdf>.
- Jakobi-Mirwald, Christine, *Medeltida bokmåleri: Illustrerat konsthistoriskt lexikon*, övers. och bearbetning Patrik Åström (Lund: Signum, 2012).
- James, Willam, *The principles of psychology*, 1–2 (New York: Henry Holt, 1890).
- Janson, Henrik, "Äkta förfalskning åter bevismaterial", *Scandia: Tidskrift för historisk forskning*, 67 (2001).
- Jansson, Sven-Bertil, *Konung Alexander: En svensk roman från 1300-talet* (Stockholm: Runica et mediævalia, 2015).
- Johansson, Hilding, "Maria", i: *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid*, 11 (Malmö: Allhem, 1966).
- Johansson, J. Viktor, "De rudbeckianska förfalskningarna i Codex argenteus", *Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen*, 42 (1955).
- Koite, Jakob, "Aspenäsätten", i: *Äldre svenska frälseläcker: Ättartavlor*, I:1 (Stockholm: Riddarhusdirektionen, 1957).
- Kumlien, Kjell, "Hans Kröppelin", i: *Svenskt biografiskt lexikon*, 21: Katarina–Königsmarck (Stockholm: Svenskt biografiskt lexikon, 1975–1977).
- Lagerroth, Fredrik, *Den svenska monarkin inför rätta: En författningshistorisk exposé* (Stockholm: Rabén & Sjögren, 1972).

- Larsson, Lars-Olof, *Kalmarunionens tid: Från drottning Margareta till Kristian II*, (Stockholm: Rabén Prisma, 1997).
- Liedgren, Jan, "Nils Rabenius' samling av medeltidsbrev och deras proveniens", i: Olof Jägerskiöld & Åke Kromnow (red.), *Donum Boëthianum: Arkivvetenskapliga bidrag tillägnade Bertil Boëthius 31/1 1950* (Stockholm: Norstedts, 1950).
- Liedgren, Jan, "Johan van Hoynghe och Vicke van Vitzens kapellstiftelser i Kalmar", *Arkivvetenskapliga studier*, 3 (1961).
- Liljedahl, Gösta, "Vattenmärket – pappersmakarens bomärke och kvalitetsbevis", 3–4, *Svensk papperstidning* (1974).
- Lillie, Eva Louise, "O vos omnes qui transitis per viam ... The quotation from the Lamentations 1, 12 in Danish medieval visual art", i: Eva Louise Lillie & Nils Holger Petersen (red.), *Liturgy and the arts in the Middle Ages: studies in honour of C. Clifford Flanigan* (Köpenhamn: Museum Tusulanum Press, 1996).
- Lindahl, Fritze, "Stol", i: *Kulturbistoriskt lexikon för nordisk medeltid*, 12 (Malmö: Allhem, 1972).
- Lindgren, Mereth, *Att lära och att pryda: Om efterreformatoriska kyrkomålningar i Sverige cirka 1530–1630* (Stockholm: Vitterhetsakademien, 1983).
- Lindroth, Sten, *Svensk lärdomshistoria: Stormaktstiden* (Stockholm: Norstedts, 1975).
- Linton, Mikael, "Regimen regale et regimen politicum", i: *Kulturbistoriskt lexikon för nordisk medeltid*, 13 (Malmö: Allhem, 1968).
- Losman, Beata, *Norden och reformkonsilierna 1408–1449* (Göteborg: Akademiförlag, 1970).
- Lönnroth, Erik, *Sverige och Kalmarunionen 1397–1457* (Göteborg: Göteborgs universitet, 1934).
- Lönnroth, Lars & Sven Delblanc (red.), *Den svenska litteraturen*, 1: Från forntid till frihetstid, 800–1718 (Stockholm: Bonniers, 1987).
- Malm, Mats, "Alexander i den fornnordiska traditionen", i: Karin Hult & Gunhild Vidén (red.), *Alexanderlegenderna i tid och rum: Alexander den stores gränslösa historia* (Stockholm: Appell förlag, 2018).
- Melin, Pia, "Folket i bild – om kläder och attribut", i: Janken Myrdal, Pia Melin & Olle Ferm, *Den predikande räven* (Lund: Signum, 2006).
- Moberg, Carl-Allan, *Die liturgischen Hymnen in Schweden: Beiträge zur Liturgie- und Musikgeschichte des Mittelalters und der Reformationszeit*, 1: Quellen und Texte: Text- und Melodieregister (Köpenhamn: Munksgaard, 1947).
- Myrdal, Janken, "Det medeltida Sveriges rikaste bildhandskrift", i: Olle Ferm & Staffan Nyström (red.), *Bengt Jönsson (Oxenstierna) och hans värld: En samling studier* (Stockholm: Sällskapet Runica et mediævalia & Kungliga biblioteket, 2004).
- Myrdal, Janken, "Bilder i marginalen på en laghandskrift – en härads hövdingars liv och tankar omkring 1380", *Saga och Sed: Kungl. Gustaf Adolfs Akademiens årsbok*, 2016.
- Myrdal, Janken, "Kvinnosaksfrågan omkring år 1430", *Historisk tidskrift*, 138 (2018).
- Myrdal, Janken, Pia Melin & Olle Ferm, *Den predikande räven* (Lund: Signum, 2006).

- Nilsén, Anna, *Program och funktion i senmedeltida kalkmaleri: Kyrkmålningar i Mälardalen och Finland 1400–1534* (Stockholm: Vitterhetsakademien, 1986).
- Nilsén, Anna, *Kyrkorummets brännpunkt: Gränsen mellan kor och långhus i den svenska landskyrkan: Från romanik till nygotik* (Stockholm: Vitterhetsakademien, 1991).
- Nilsén, Anna, *Focal point of the sacred space: The boundary between chancel and nave in Swedish rural churches: From Romanesque to Neo-Gothic* (Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis, 2003).
- Nilsén, Anna, "Reform and pragmatism: On church art and architecture during the Swedish Reformation Era", i: Tuomas M.S. Lehtonen & Linda Kaljundi (red.), *Re-forming texts, music and church art in the early modern art* (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2016).
- Nisbeth, Åke, "Ordet som bild", *Runica et medievalia*, Scripta maiora 1 (Stockholm, 1955).
- Nordström, Johan, *De yverbornes ö: Sextonhundrataletsstudier* (Stockholm: Bonniers, 1934).
- Norberg, Rune, "Nordisk medeltid", i: *Bildkonsten i Norden*, 1: Vår äldsta konst (Stockholm: Prisma, 1974 [1950]).
- Nordin, Jonas, *Ett fattigt men fritt folk: Nationell och politisk självbild i Sverige från sen stormaktstid till slutet av frihetstiden* (Eslöv: Symposion, 2000).
- Nordin, Jonas, *Frihetstidens monarki: Konungamakt och offentlighet i 1700-talets Sverige* (Stockholm: Atlantis, 2009).
- Petersen, Nils Holger, "Liturgical representation and late medieval piety", i: Eva Louise Lillie & Nils Holger Petersen (red.), *Liturgy and the arts in the Middle Ages: Studies in honour of C. Clifford Flanigan* (Köpenhamn: Museum Tusulanum Press, 1996).
- Rahmqvist, Sigurd, "Sandbroätten – en uppländsk frälsesläkt och dess gods", *Personhistorisk tidskrift*, 76 (1978).
- Raneke, Jan, *Svenska medeltidsvapen*, 1–3, andra uppl. (Nora: Nya Doxa, 2001).
- Reinholdsson, Peter, *Uppror eller resning? Samhällsorganisation och konflikt i senmedeltidens Sverige* (Uppsala: Uppsala universitet, 1998).
- Retsö, Dag, *Länsförvaltningen i Sverige 1434–1520* (Stockholm: Ekonomisk-historiska institutionen, 2009).
- Rindal, Magnus & Knut Berg, *King Magnus Hákonsson's laws of Norway and other legal texts: Gl. kgl. saml. 1154 fol. in the Royal Library, Copenhagen* (Oslo: Selskapet til utg. av gamle norske håndskrifter, 1983).
- Ringbom, Sixten, "Bild och avlat", 1–2, *Iconographisk post: Nordisk tidskrift för ikonografi*, 83:–4 (1983).
- Rosén, Jerker, "Drottning Margaretas svenska räfst", *Scandia: Tidskrift för historisk forskning*, 20 (1950).
- Rosén, Jerker, *Svensk historia*, 1: Tiden före 1718, tredje uppl. (Stockholm: Bonniers, 1962).
- Rosén, Jerker, "Konungsräfst", i: *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid*, 9 (Malmö: Allhem, 1964).

- Sandgren, Eva Lindqvist, "Christina Hansdotter Brask: Reading and pictorial preferences in a Birgittine prayer book", i: Virginia Blanton, Patricia Stoop & Veronica O'Mara (red.), *Nun's literacies in medieval Europe: The Antwerp dialogue* (Turnhout: Brepols, 2017).
- Sandgren, Eva Lindqvist, "Nordeuropa", i: *Geschichte der Buchkultur*, 5: Gotik 2 (Graz: ADEVA, 2018).
- Schück, Henrik, *Kgl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien: Dess förhistoria och historia*, 3:2 (Stockholm: Wahlström & Widstrand, 1933).
- Schück, Henrik, *Stockholm vid 1400-talets slut*, På uppdrag av Svenska akademien omarbetad och utg. av Tord O:son Nordberg (Stockholm: Hugo Geber, 1951).
- Schück, Henrik & Karl Warburg, *Illustrerad svensk litteraturhistoria*, 1: Sveriges litteratur till frihetstidens början (Stockholm: Hugo Geber, 1911).
- Schück, Herman, *Rikets råd och män: Herredag och råd i Sverige 1280–1480* (Stockholm: Vitterhetsakademien, 2005).
- Seip, Didrik Arup, "Leikarar", i: *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid*, 10 (Malmö: Allhem, 1965).
- Silverstolpe, Carl, *Klosterfolket i Vadstena: Personhistoriska anteckningar*, 1–2 (Stockholm: Norstedts, 1898–1899).
- Sjöberg, Nils, *Svenska porträtt*, 1: Samlingarne vid Uppsala universitet (Stockholm: Svenska autografsällskapet, 1903).
- Sjögren, Paul, *Släkten Trolles historia intill år 1505* (Uppsala: Almqvist & Wiksell, 1944).
- Stolt, Bengt, *Medeltida teater och gotländsk kyrkokonst* (Visby: Ödin/Hanseproduktion, 1993).
- Strindberg, August, *Svenska folket i helg och söken, i krig och fred, hemma och ute, eller Ett tusen år af svenska bildningens och sedernas historia*, 2 (Stockholm: Fritzes, 1882).
- Ståhle, Carl Ivar, *Syntaktiska och stilistiska studier i fornnordiskt lagspråk* (Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1958).
- Ståhle, Carl Ivar, "Lagspråk", i: *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid*, 10 (Malmö: Allhem, 1965).
- Ståhle, Carl Ivar, *Studier över Östgötalagen: Efter författarens efterlämnade manuskript*, utg. Gösta Holm (Uppsala: Svenska fornskriftsällskapet, 1988).
- Sundqvist, Birger, *Deutsche und niederländische Personenbeinamen in Schweden bis 1420: Beinamen nach Herkunft und Wohnstätte* (Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1957).
- Sveriges medeltida personnamn: Förnamn*, 3: Hans-Iogærdh (Uppsala: Arkivet för ordbok över Sveriges medeltida personnamn, 1995–2006).
- Taitto, Ilkka, *Graduale Aboense 1397–1406: Näköispainos käsikirjoituskatkelmasta* (Helsingfors: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2002).
- Wallén, Per-Edwin, "Leikarar", i: *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid*, 10 (Malmö: Allhem, 1965).
- Wattenbach, Walther, *Das Schriftwesen im Mittelalter*, tredje uppl. (Leipzig: Hirzel, 1896).
- Wessén, Elias, *Svensk språkhistoria*, 3: Grundlinjer till en historisk syntax, andra uppl. (Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1965).

- Wiktorsson, Per-Axel, ”Handskrifter som mötts. Spår av ett stormansbibliotek i Uppland”, i: Olle Ferm & Staffan Nyström (red.), *Bengt Jönsson (Oxenstierna) och hans värld* (Stockholm: Sällskapet Runica et mediævalia & Kungliga biblioteket, 2004).
- Wiktorsson, Per-Axel, *Skrivare i det medeltida Skara stift* (Skara: Skara stiftshistoriska sällskap, 2006).
- Wiktorsson, Per-Axel, *Skrivare i det medeltida Sverige, 1–4* (Skara: Skara stiftshistoriska sällskap, 2015).
- Åström, Patrik, *Senmedeltida svenska lagböcker: 136 lands- och stadslagshandskrifter. Dateringar och dateringsproblem* (Stockholm: Almqvist & Wiksell, 2003).
- Åström, Patrik, *Tendensen i Kristoffers landslag* (Uppsala: Svenska fornskriftsällskapet, 2016).
- Åström, Patrik, ”En nyfunnen medeltida handskrift av Magnus Erikssons landslag”, i: Elin Andersson & Emil Stenback (red.), *Böckerna i borgen: Ett halusekel i Roggebiblioteket* (Stockholm: Kungliga biblioteket, 2018).
- Äldre svenska frälseläkter: Attartavlor, I:1; II:1*, red. Folke Wernstedt/Hans Gillingstam (Stockholm: Riddarhusdirektionen, 1957, 2001).
- Öberg, Jan, ”Kanutus Johannis”, i: *Svenskt biografiskt lexikon*, 20: Ingeborg–Katarina (Stockholm: Svenskt biografiskt lexikon, 1973–1975).